

# O potrzebie kompatybilności przepisów regulujących wyzysk w Kodeksie Cywilnym i w Kodeksie Karnym

---

## The Need for Compatibility of the Provisions That Regulate Exploitation in Polish Civil and Criminal Codes

*Exploitation is threatened with a civil law sanction (Article 388 of the Polish Civil Code), and additionally constitutes a prohibited act (Article 304 of the Polish Criminal Code). The parallel validity of the civil and criminal law provisions prompts us to consider their compatibility and differences (considering the specificity of the field of law).*

*This author discusses the relation between „well-established” provisions of Article 388 of the Polish Civil Code (CiC) and Article 304 § 1 of the Polish Criminal Code (CrC), referring to the subjective circle of both regulations of exploitation, the premises for their application and sanctions provided for by the legislature. In this context, particular attention has been paid to Article 304 § 2-3 of the CrC that results from a recent amendment of the Criminal Code. The author shows that the compatibility of the provisions regulating exploitation is desirable and that the existing differences should be harmonized by legislation.*

*The author concludes that the provisions of Article 388 of the CiC and Article 304 of the CrC are not consistent. This undermines trust in the law and its protective function. The occurring contradictions cause, inter alia, the actual situation to be included in exploitation under Article 388 of the CiC, which is not an act penalized by Article 304 CrC. A special case is a situation where due to the expiration of the limitation period under Article 388 § 2 of the CiC, legal action is fully effective and irrevocable, while the punishability of the offence has not yet ceased (Article 101 § 1 point 4 of the CrC in connection with Article 102 of the CrC). Article 304 § 2-3 of the CrC differs from the civil law exploitation regulation and does not constitute a logical and coherent whole with Article 304 § 1 of the CrC.*

---

### Paweł Lewandowski

*doktor nauk prawnych  
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski  
w Olsztynie*

ORCID – 0000-0002-8979-928X

e-mail: pawel.lewandowski@uwm.edu.pl

Słowa kluczowe:

wyzysk, nieekwiwalentność, niedołąstwo,  
niedoświadczenie, wzruszalność

Key words:

exploitation, non-equivalence, inefficiency,  
inexperience, rebuttability

<https://doi.org/10.36128/priw.vi39.281>

## 1. Wstęp

Nie jest odosobnione podejście do pluralistycznej regulacji prawnej szczególnie istotnych aspektów życia społecznego. Z taką sytuacją, gdzie poza sankcją cywilnoprawną dany czyn jest dodatkowo penalizowany, mamy do czynienia m.in. w przypadku typowo cywilistycznej instytucji *actio pauliana* (art. 527 i n.

k.c.<sup>1</sup> i w art. 300 k.k.<sup>2</sup>), a także w odniesieniu do wyzysku (art. 388 k.c. oraz art. 304 k.k.<sup>3</sup>).

Można sądzić, że kiedy mówimy o tożsamej instytucji – chociaż normowanej w innych dziedzinach prawa – to jej założenia są spójne. Jak się jednak okazuje taka prawidłowość nie zawsze występuje, co można przedstawić na przykładzie tytułowego wyzysku. Podjęte rozważania mają na celu *de lege lata* wskazanie tego, w jakim zakresie regulacje cywilnoprawne i karnoprawne pozostają kompatybilne, a gdzie przejawiają odmienności, co pozwoli zaproponować pożądane zmiany w kierunku ich synchronizacji. Poczynione z teoretycznoprawnego punktu widzenia uwagi powinny znaleźć odzwierciedlenie w praktyce stosowania prawa.

Z reguły rozważania rozpoczyna się od przywołania treści analizowanych przepisów oraz zakresu ich zastosowania. Czyniąc zadość temu założeniu, należy podać, że przepis art. 388 § 1 k.c. stanowi: „§ 1. Jeżeli jedna ze stron, wyzyskując przymusowe położenie, niedołość lub niedoświadczenie drugiej strony, w zamian za swoje świadczenie przyjmuje albo zastrzega dla siebie lub dla osoby trzeciej świadczenie, którego wartość w chwili zawarcia umowy przewyższa w rażącym stopniu wartość jej własnego świadczenia, druga strona może żądać zmniejszenia swego świadczenia lub zwiększenia należnego jej świadczenia, a w wypadku gdy jedno i drugie byłoby nadmierne utrudnione, może ona żądać unieważnienia umowy; § 2. Uprawnienia powyższe wygasają z upływem lat dwóch od dnia zawarcia umowy”<sup>4</sup>. Natomiast

- 1 Ustawa ze zm. z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (tj. Dz. U. z 2020 r., poz. 1740 – dalej k.c.).
- 2 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (tj. Dz. U. z 2021 r., poz. 2345 ze zm. – dalej k.k.).
- 3 Występek wyzysku został także wskazany w ustawie z dnia 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 358). Regulacja statuuje dodatkową ochronę wyzyskanego, przy czym Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych ma charakter subsydiarny. Ma miejsce dopiero wtedy, gdy fakt popełnienia czynu zabronionego został potwierdzony prawomocnym wyrokiem skazującym osobę fizyczną, wyrokiem warunkowo umarzającym postępowanie karne albo postępowanie w sprawie o przestępstwo skarbowe, orzeczeniem o udzielenie osobie fizycznej zezwolenia na dobrowolne poddanie się odpowiedzialności, albo orzeczeniem sądu o umorzeniu przeciwko niej postępowania z powodu okoliczności wyłączającej ukaranie sprawcy.
- 4 Art. 388, w brzmieniu obowiązującym z dniem 30 czerwca 2022 r.: § 1 Jeżeli jedna ze stron, wyzyskując przymusowe położenie, niedołość, niedoświadczenie lub brak dostatecznego rozeznania drugiej strony co do przedmiotu umowy, w zamian za swoje świadczenie przyjmuje albo

art. 304 k.k. stanowi: „§ 1 Kto, wyzyskując przymusowe położenie innej osoby fizycznej, prawnej albo jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej, zawiera z nią umowę, nakładając na nią obowiązek świadczenia niewspółmiernego ze świadczeniem wzajemnym, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3; § 2 kto, w zamian za udzielone osobie fizycznej świadczenie pieniężne wynikające z umowy pożyczki, kredytu lub innej umowy, której przedmiotem jest udzielenie takiego świadczenia z obowiązkiem jego zwrotu, niezwiązanej bezpośrednio z działalnością gospodarczą lub zawodową tej osoby, żąda od niej zapłaty kosztów innych niż odsetki w kwocie co najmniej dwukrotnie przekraczającej maksymalną wysokość tych kosztów określoną w ustawie, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5; § 3 tej samej karze podlega, kto, w związku z udzieleniem osobie fizycznej świadczenia pieniężnego wynikającego z umowy pożyczki, kredytu lub innej umowy, której przedmiotem jest udzielenie świadczenia pieniężnego z obowiązkiem jego zwrotu, niezwiązanej bezpośrednio z działalnością gospodarczą lub zawodową tej osoby, żąda od niej zapłaty odsetek w wysokości co najmniej dwukrotnie przekraczającej stopę odsetek maksymalnych lub odsetek maksymalnych za opóźnienie, określonych w ustawie”.

Przywołane przepisy stanowią podstawę rozważań, które podzielono na dwie części. Pierwsza traktuje o relacji „ugruntowanych” przepisów art. 388 k.c. i art. 304 § 1 k.k. Zwrócono uwagę na krąg podmiotowy obu regulacji wyzysku, przesłanki ich stosowania oraz odniesiono się do zagadnień związanych z procedowaniem na gruncie obu przepisów, w tym przewidzianej przez ustawodawcę sankcji. Normatywna regulacja wyzysku w kodeksie cywilnym doczekała się nowelizacji dokonanej ustawą z dnia 2 grudnia 2021 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny, ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw<sup>5</sup>. Na regulacje zawarte w tej ustawie zwrócono uwagę w tekście. Druga część rozważań odnosi się do art. 304 § 2-3 k.k.

---

zastrzega dla siebie lub dla osoby trzeciej świadczenie, którego wartość w chwili zawarcia umowy przewyższa w rażącym stopniu wartość jej własnego świadczenia, druga strona może według swego wyboru żądać zmniejszenia swego świadczenia lub zwiększenia należnego jej świadczenia albo unieważnienia umowy; § 1<sup>1</sup> Jeżeli wartość świadczenia jednej ze stron w chwili zawarcia umowy przewyższa co najmniej dwukrotnie wartość świadczenia wzajemnego, domniemywa się, że przewyższa je w stopniu rażącym; § 2 Uprawnienia określone w § 1 wygasają z upływem lat trzech od dnia zawarcia umowy, a jeżeli stroną umowy jest konsument – z upływem lat sześciu.

- 5 Dz. U. z 2021 r., poz. 2459, nowelizacja art. 388 k.c. wchodzi w życie dnia 30 czerwca 2022 r. (art. 12).

dodanego<sup>6</sup> do k.k. art. 8 ustawy z dnia 14 maja 2020 r. o zmianie niektórych ustaw w zakresie działań osłonowych w związku z rozprzestrzenianiem się wirusa SARS-CoV-2<sup>7</sup>. Przywołana nowelizacja w znacznym stopniu odbiega od tradycyjnego rozumienia wyzysku, co czyni problematykę relacji pomiędzy analizowanymi normami szczególnie aktualną.

## 2. Zawarcie umowy

Pierwszym elementem, na który należy zwrócić uwagę analizując przesłanki wyzysku zarówno w ujęciu cywilnoprawnym, jak i karnoprawnym jest zawarcie umowy. W tym kontekście należy stwierdzić, że musi ono przybrać cywilistyczne znaczenie, tj. konieczne jest osiągnięcie konsensu przejawiającego się w złożeniu zgodnych oświadczeń woli zmierzających do osiągnięcia cywilnoprawnych skutków<sup>8</sup>. Umowa musi być ważna, ponieważ jedynie taka umowa może zostać wzruszona, a umowa nieważna wzruszeniu nie podlega. Zatem w sytuacji nieważności umowy na gruncie k.k. można co najwyżej mówić o usiłowaniu popełnienia występku wyzysku. Wydaje się, że konstatacji tej nie niweczy fakt, że przestępstwo lichwy ma charakter bezskutkowy (formalny), co oznacza, że dokonane jest z chwilą zawarcia umowy, bez względu na jej wykonanie<sup>9</sup>. Ustawa karna wśród ustawowych znamion wyzysku stanowi o nałożeniu obowiązku świadczenia w stosunku do świadczenia wzajemnego, co jest możliwe jedynie, gdy umowa wywołuje skutki prawne. Umowa nieważna skutków takich nie wywołuje, dlatego należy opowiedzieć się za koniecznością odnoszenia art. 304 k.k. do ważnej umowy.

## 3. Relacja przepisów art. 388 k.c. i art. 304 § 1 k.k.

### 3.1. Wyzysk w obrocie profesjonalnym, konsumenckim oraz powszechnym

Wyzysk według regulacji art. 388 k.c. uznawany jest za praktykę sprzeczną z porządkiem prawnym<sup>10</sup>, co powoduje, że nie ma wystarczających

---

6 Dotychczasowa treść art. 304 k.k. pozostała bez zmian, oznaczona została natomiast jako § 1.

7 Ustawa z dnia 14 maja 2020 r. o zmianie niektórych ustaw w zakresie działań osłonowych w związku z rozprzestrzenianiem się wirusa SARS-CoV-2, (Dz.U. poz. 875).

8 Por. art. 60 k.c.; por. Wojciech Zalewski, „Przestępstwo lichwy”, [w:] *System Prawa Karnego, Przestępstwa przeciwko mieniu i gospodarce*, t. IX, red. Robert Zawłocki (Warszawa: C. H. Beck, 2011), 732.

9 Leszek Wilk, „Lichwa”, [w:] *Ochrona prawna obrotu gospodarczego*, red. Stanisława Kalus (Warszawa: LexisNexis, 2011), 54.

10 Charakter prawny wyzysku nie jest pojmowany jednolicie; przykładowo zob. Dominik Bierecki, „Regulacja prawna wyzysku. Uwagi *de lege lata* oraz *de lege ferenda*” *Rejent*, nr 7 (2015): 26 i n.

racji za różnicowaniem sytuacji prawnej z uwagi na kryterium podmiotowe. Wyzysk w ujęciu cywilnoprawnym może więc występować w obrocie profesjonalnym, konsumenckim i powszechnym.

Pewne wątpliwości co do zakresu podmiotowego może z kolei wywoływać art. 304 § 1 k.k. Wskazuje się, że lokalizacja przepisu wśród regulacji odnoszących się do przestępstw przeciwko obrotowi gospodarczemu (tytuł rozdziału XXXVI k.k. wskazuje na przedmiot ochrony) może prowadzić do wniosku, że znajduje on zastosowanie do lichwy gospodarczej. Jednak nowelizacja kodeksu karnego z dnia 15.03.2019 r. wprowadzająca zmianę nazwy rozdziału XXXVI k.k. – dodając interesy majątkowe w obrocie cywilnoprawnym – nakazuje zweryfikować dotychczasowe poglądy w tym zakresie. Dlatego zawarcie umowy lichwiarskiej poza obrotem gospodarczym nie jest penalizowane<sup>11</sup>. W rezultacie w związku z przyjętą systematyzacją k.k. wydaje się, że stroną umowy (występku) musi być podmiot uczestniczący w obrocie gospodarczym<sup>12</sup>, tj. przedsiębiorca<sup>13</sup>. Stwierdzenie, że ustawowych znamion wyzysku nie wypełnia wykorzystanie przymusowego położenia pomiędzy podmiotami niemającymi przymiotu przedsiębiorcy, wykracza jednak poza literalne brzmienie przepisu, z którego ograniczenie podmiotowe nie wynika. Co więcej, w art. 304 § 1 k.k. ustawodawca stanowi wprost, że pokrzywdzonym występkiem wyzysku może być osoba fizyczna, osoba prawna lub jednostka organizacyjna niemająca osobowości prawnej wyposażona w zdolność prawną<sup>14</sup>. Zatem pokrzywdzonym może być osoba, która nie

- 
- 11 Patrycja Kozłowska-Kalisz, Agnieszka Szczekalska, „Przestępstwo lichwy (w świetle badań empirycznych)” *Prawo w działaniu. Sprawy karne*, nr 18 (2014): 62.
  - 12 Zalewski, „Przestępstwo lichwy”, 730.
  - 13 Badanie tego statusu należy przeprowadzić według definicji przedsiębiorcy zawartej w art. 43<sup>1</sup> kodeksu cywilnego. Status przedsiębiorcy nabywa się z momentem rozpoczęcia działalności gospodarczej, dlatego nawet niedopełnienie obowiązku rejestracji w ewidencji, nie wpływa na status przedsiębiorcy. Odnośnie pojęcia przedsiębiorcy, szerzej zob. Paweł Lewandowski, „O definicji przedsiębiorcy i działalności gospodarczej po wejściu w życie ustawy – prawo przedsiębiorców” *Palestra*, nr 1-2 (2019): 94-105; Robert Zawłocki, *Prawo karne gospodarcze* (Warszawa: C. H. Beck, 2007), 5.
  - 14 Wskazanie kręgu pokrzywdzonych poszerza ten katalog, gdyż na gruncie kodeksu karnego z 1969 r piśmiennictwo przyjmowało, że mogła to być jedynie osoba fizyczna – Zalewski, „Przestępstwo lichwy”, 729; zmianę uznać należy za słuszną, ponieważ brak jest argumentów dla ograniczania kręgu pokrzywdzonych do osób fizycznych.

jest uczestnikiem obrotu gospodarczego<sup>15</sup>. Podobnie sprawcą występku wyzysku (charakter powszechny występku) może być każda osoba, która zrealizuje ustawowe znamiona wyzysku. W związku z tym słuszne *de lege lata* jest twierdzenie, że przedmiotem ochrony art. 304 § 1 k.k. jest bezpieczeństwo profesjonalnego i nieprofesjonalnego obrotu gospodarczego<sup>16</sup>.

Powyższe dowodzi, że przedmiotowe regulacje są kompatybilne w zakresie kręgu podmiotowego. Uniknięciu wskazanych jedynie teoretycznoprawnych sprzeczności, a dodatkowo umocnieniu spójności regulacji cywilno- i karnoprawnej mogłaby posłużyć zmiana lokalizacji wyzysku w k.k. Jeżeli przyjąć, że stan faktyczny, wypełniający przesłanki występku wyzysku, oddziałuje w pierwszej kolejności na indywidualne interesy uczestników obrotu cywilnoprawnego, kształtując ich prawa i obowiązki majątkowe, oraz że dobrem chronionym jest prawo do wolności zachowania oraz mienie uczestników obrotu<sup>17</sup>, to *de lege ferenda* wyzysk winien znajdować się w rozdziale dotyczącym przestępstw przeciwko mieniu.

W tym miejscu na marginesie warto zaznaczyć, że w związku z tym, iż żaden z przepisów nie nazywa w sposób wyraźny podmiotów, do których się odnosi, w dalszej części opracowania używane będą tradycyjnie sformułowania wyzyskany (pokrzywdzony) oraz wyzyskujący (oskarżony<sup>18</sup>).

### 3.2. Przesłanki wyzysku

Ważnym elementem dla oceny kompatybilności wyzysku w ujęciu cywilnoprawnym i karnoprawnym jest analiza przesłanek stosowania przepisów art. 388 k.c. i art. 304 § 1 k.k. Powszechnie przyjmuje się, że skuteczne powołanie się na art. 388 k.c. wymaga zaistnienia łącznie przesłanek subiektywnych i obiektywnych. Do pierwszych należy: znajdowanie się przez podmiot w niedogodnej sytuacji (co ustawodawca *stricte* określa jako stan przymusowego położenia, niedołęstwa lub niedoświadczenia – a od 30 czerwca 2022 r. również braku dostatecznego rozeznania co do przedmiotu umowy) oraz wyzyskanie tej sytuacji przez kontrahenta. Przesłankę obiektywną

15 W określonych sytuacjach faktycznych taka sytuacja będzie jednak nieunikniona, m.in. w sytuacji wyzyskania przymusowego położenia osobowej spółki handlowej, która może być powołana jedynie w celu wykonywania działalności gospodarczej (por. art. 22 § 1 k.s.h.).

16 Jacek Potulski, „komentarz do art. 304 kodeksu karnego”, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. Ryszard A. Stefański (Warszawa: C. H. Beck, 2015), 1802.

17 Por. Kamil Frąckowiak, „Granice kryminalizacji przestępstwa wyzysku kontrahenta (konsumenta) z art. 304 § 2 i 3 Kodeksu karnego” *Studia Prawnoustrojowe*, 50 (2020): 109.

18 Określenie to jest traktowane zbiorczo, autor zdaje sobie sprawę z uprzedniego posiadania przez oskarżonego statusu podejrzanego.

stanowi zaś rażąca nieekwiwalentność świadczeń<sup>19</sup>. W przypadku regulacji karnoprawnej ustawowymi znamionami występku wyzysku są przymusowe położenie podmiotu oraz wyzyskanie tego stanu przez kontrahenta a także zastrzeżenie w umowie świadczenia niewspółmiernego ze świadczeniem wzajemnym.

### **3.2.1. Przesłanki subiektywne**

W związku z powyższym po pierwsze można stwierdzić, że analizowane przepisy ustanawiają jako przesłankę ich stosowania przymusowe położenie. Co ważne wykładnia tego stanu jest jednakowa z punktu widzenia obu dziedzin prawa. Wystarczy zatem nadmienić, że przymusowe położenie jest w literaturze przedmiotu i w orzecznictwie charakteryzowane jako wybór mniejszego zła, które, mimo że jest krzywdzące dla wyzyskanego, to w mniejszym stopniu niż brak zawarcia umowy<sup>20</sup>. Przymusowe położenie musi być oceniane według kryterium obiektywnego, tj. sytuację, która dla szerszego grona osób za taką będzie postrzegana. Jako irrelevantną poczytuje się przyczynę, która doprowadziła do powstania tego stanu.

Po drugie, należy wskazać na różnicę w regulacji wyzysku w k.c. i k.k., jaką jest brak uwzględnienia w przepisach karnych stanu niedołęstwa, niedoświadczenia oraz braku dostatecznego rozeznania co do przedmiotu umowy<sup>21</sup>. Oznacza to, że przepis prywatnoprawny ma szerszy zakres

- 
- 19 Por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 14 stycznia 2010 r., IV CSK 432/09, LEX nr 564991.
  - 20 Przykładowo Sąd Apelacyjny w Warszawie w wyroku z 8 czerwca 2016 r. wskazał, że przymusowość położenia osoby, wyzyskanej charakteryzuje się tym, że aktualne warunki kształtują się dla wyzyskanego na tyle niekorzystnie, że grożą mu bezpośrednio wielką dolegliwością np. niemożnością zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych własnych i rodziny, a świadczenie, które ma zostać nabyte w zamian za świadczenie nieekwiwalentne jest niezbędne dla poprawy tego położenia, por. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 8 czerwca 2016 r., II AKa 128/16, LEX nr 2171218; por. też wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 28 sierpnia 2014 r., II AKa 240/14, LEX nr 1509004; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 28 stycznia 2010 r., III KK 260/09, LEX nr 570148.
  - 21 Trzeba zauważyć, że wykorzystanie omawianych stanów nie pozostaje poza regulacją kodeksu karnego. Można bowiem przywołać przepis art. 286 § 1 k.k., w którym ustawodawca nie posługuje się wprost określeniem „niedoświadczenie” lub „niedołęstwo”, jednak odnosi się do stanu niezdolności do należytej oceny przedsiębranego działania, która może być z nimi kojarzona (niezdolność należytej oceny przedsiębranego działania jest definiowana jako brak możliwości racjonalnej oceny



zastosowania. Zachowania penalizowane w art. 304 § 1 k.k. mieszczą się w zakresie zastosowania art. 388 k.c.<sup>22</sup>. Brak jest zależności odwrotnej. Wobec tego zastanawiające jest, dlaczego ustawodawca w k.k. odstąpił od ustanowienia stanów niedołęstwa lub niedoświadczenia jako przesłanek w art. 304 § 1 k.k. oraz czy *de lege ferenda* zachodzi potrzeba zmiany w tym zakresie.

Nauka prawa definiuje niedołęstwo jako brak umiejętności sprawnego działania i właściwego prowadzenia swoich spraw, osłabienie czynności psychofizycznych wynikających ze stanu zdrowia fizycznego, psychicznego bądź wieku<sup>23</sup>. Jest to nieumiejętność podejmowania samodzielnych decyzji, uzależnienie od otoczenia czy szczególnie podatność na nacisk innych osób, zwłaszcza związanych więzami zaufania lub zależności, które to cechy mają wpływ na zawarcie umowy<sup>24</sup>. Z kolei niedoświadczenie rozumiane jest jako brak ogólnego doświadczenia życiowego bądź brak doświadczenia w określonego rodzaju przedsięwzięciach<sup>25</sup>. Za niedoświadczenie uznaje się niemożność przewidzenia skutków oświadczenia, która wynika z braku ogólnej

---

transakcji podejmowanej przez osobę pokrzywdzoną; przyjmuje się, że źródła niezdolności są irrelewantne prawnie, np. mogą wynikać z braku odpowiedniego rozwoju psychicznego, niedostatecznej socjalizacji osoby, młodego wieku, upośledzenia umysłowego, a nawet stanu skrajnego zmęczenia lub naiwności; ponadto niezdolność nie musi mieć charakteru trwałego, istotne by istniała w czasie niekorzystnego rozporządzenia mieniem, szerzej: Jerzy Lachowski, „Komentarz do art. 286 kodeksu karnego”, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. Violetta Konarska-Wrzossek (Warszawa: Wolters Kluwer, 2020); nie zmienia to faktu, że art. 286 k.k. ma niezależny od wyzysku charakter (odmienne znamiona), pozostaje więc bez wpływu na ocenę kompatybilności przepisów dotyczących konkretnie tej instytucji.

- 22 Maciej Gutowski, „Nieważność i inne przypadki wadliwości czynności prawnych w kontekście odpowiedzialności karnoprawnej” *Państwo i Prawo*, z. 9 (2004): 82.
- 23 Maciej Gutowski, „Komentarz do art. 388 kodeksu cywilnego, nb. 11”, [w:] *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 353–626*, red., Maciej Gutowski (Warszawa: C.H. Beck, 2019); Andrzej Grebieniow, „Komentarz do art. 388 kodeksu cywilnego, nb. 25”, [w:] *Kodeks Cywilny. Komentarz. Zobowiązania*, red. Konrad Osajda (Warszawa: C. H. Beck, 2020).
- 24 Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 14 marca 2014 r., VI ACa 1184/13, LEX nr 1515319.
- 25 Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 września 2005 r., V CK 191/05, LEX nr 407057.



wprawy życiowej lub w określonego rodzaju przedsięwzięciach<sup>26</sup>. Wreszcie brak dostatecznego rozeznania definiowany przez projektodawcę jako brak dostatecznego rozeznania oznacza brak wiedzy niezbędnej do odpowiedniego rozważenia celowości i skutków zawarcia umowy, a jednocześnie ma być daleki od elementów ocennych, wartościujących, jak również niezależny od winy strony (lekkomyślności, niedbalstwa)<sup>27</sup>. Przesłanka ta wywołuje jednak pewne skojarzenia z dotychczasowym niedoświadczeniem.

Warto podkreślić, że niedoświadczenie, niedołęstwo lub brak dostatecznego rozeznania może wynikać z różnych przyczyn zarówno zawinionych, jak i niezawinionych<sup>28</sup>. W związku z tym także osoba bez dysfunkcji socjalnych, w złożonych stosunkach gospodarczych, może nie posiadać należytego rozeznania w podejmowanym działaniu<sup>29</sup>, szczególnie przy skomplikowanych czynnościach prawnych wymagających biegłości i wiedzy z danej dziedziny życia. Ustawa nie ogranicza powodów niezdolności, co oznacza, że może wynikać także z braku wyedukowania w danej dziedzinie, zabobonu lub naiwności osoby pokrzywdzonej<sup>30</sup>. Niezdolność do należytego pojmowania przedsiębranej czynności może mieć charakter stały oraz przejściowy. Kluczowe, aby istniała w chwili dokonywania czynności prawnej. Okoliczność ta wymaga każdorazowego udowodnienia.

Wyjaśnienie pojęć niedołęstwo, niedoświadczenie i brak dostatecznego rozeznania nie nasuwa odpowiedzi, dlaczego ustawodawca w art. 304 § 1 k.k. odstąpił od ustanowienia tych stanów jako przesłanek po stronie pokrzywdzonego. Do tej pory w literaturze zagadnienie to nie stanowiło przedmiotu pogłębionej analizy. Uzasadnienie do projektu kodeksu karnego również nie udziela w tej materii odpowiedzi. Można jedynie przypuszczać, dlaczego regulacja przybrała taki, a nie inny kształt. Brak nowelizacji art. 304 § 1 k.k. w tym kontekście pozwala przyjąć, że jest to zabieg celowy, a ustawodawca uznaje, że stany niedołęstwa, niedoświadczenia lub braku dostatecznego rozeznania nie determinują penalizacji. Wobec tego można zastanawiać

---

26 Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 września 2005 r., V CK 191/05, LEX nr 274285.

27 Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, 9. <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/2CA9B3E5A474682EC125870400399EFD/%24File/1344.pdf>.

28 Grzegorz Łabuda, „Komentarz do art. 304 kodeksu karnego, nb. 20”, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, red. Jacek Giezek (LEX 2014).

29 Łabuda, „Komentarz do art. 304 kodeksu karnego, nb. 20”.

30 Andrzej Marek, *Kodeks karny. Komentarz*, LEX 2010, komentarz do art. 304, nb. 3,

się, czy na przykład w dalszej perspektywie nie jest zamiarem ustawodawcy wyeliminowanie z przepisu art. 388 k.c. niedołęstwa i niedoświadczania jako stanów zbliżonych do wad oświadczenia woli takich jak brak świadomości oraz błęd, a przez to wyczerpujących się w treści art. 82 i 84 k.c. Pozostając na pewnym stopniu ogólności rozważań trzeba wskazać, że zasygnalizowane dyskusyjne zagadnienie należy poddać obszernej, aczkolwiek oddzielnej analizie prawnej. Z reguły przesłanki stosowania konkretnego przepisu (nie tylko art. 388 k.c.) są przedmiotem krytyki, bez względu na to, czy zostały sformułowane w sposób kazuistyczny, czy wręcz przeciwnie nazbyt elastycznie. W tym kontekście można jedynie wskazać, że przymusowe położenie, niedołęstwo i niedoświadczanie są określeniami, które nabrały już konkretnego, w miarę ścisłego znaczenia (ugruntowanego w orzecznictwie<sup>31</sup>)<sup>32</sup>. Podstawową zasadą prawa prywatnego jest autonomia podmiotów, co przekłada się na dopuszczalność zawierania umów niekorzystnych dla strony<sup>33</sup>, o ile oświadczenie woli jest składane swobodnie. Niekwiwalentność świadczeń nie jest i nie może być stygmatyzowana, jeżeli nie jest konsekwencją stanów wpływających na swobodę uczestnika obrotu, tj. przymusowego położenia, niedołęstwa, niedoświadczania lub braku dostatecznego rozeznania co do przedmiotu umowy. Szczególna sytuacja, w jakiej znalazł się podmiot wyzyskany, dodatkowo wykorzystana przez drugą stronę czynności prawnej, jest więc istotnym elementem, jak nie podstawą regulacji. Przypisywanie przesłankom subiektywnym, w tym stanom niedołęstwa lub niedoświadczania, dużego znaczenia, a przy tym brak wyartykułowanych argumentów przemawiających za wyłączeniem tych konkretnie przesłanek w art. 304 § 1 k.k., prowadzi do wniosku, że nie jest pod tym względem racjonalne różnicowanie instytucji wyzysku w ujęciu cywilnoprawnym a karnoprawnym. *De lege ferenda* pożądana jest zmiana art. 304 § 1 k.k., która polega na uzupełnieniu znamion przedmiotowego występku o wyzyskanie niedołęstwa lub niedoświadczania<sup>34</sup>. Z uwagi na cenny charakter nowododanej przesłanki braku

31 Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 września 2005 r., V CK 191/05, LEX nr 407057; wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 14 marca 2014 r., VI ACa 1184/13, LEX nr 1515319; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 28 stycznia 1974 r., I CR 819/73, LEX nr 7391.

32 Obecnie wniosku takiego nie można postawić w odniesieniu do przesłanki braku dostatecznego rozeznania co do przedmiotu umowy.

33 Przykładowo zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Rzeszowie z dnia 18 czerwca 1998 r., I ACa 178/98, LEX nr 34872.

34 Por § 235 ust 1 kodeksu karnego słowackiego (Act 300/2005 Coll. of 20 May 2005 Criminal Code, [https://www.legislationline.org/download/id/3763/file/Slovakia\\_CC\\_2005\\_en.pdf](https://www.legislationline.org/download/id/3763/file/Slovakia_CC_2005_en.pdf), dostęp: 29.11.2020) lub § 291 kodeksu karnego niemieckiego (Bürgerliches Gesetzbuch). <https://dejure.org/gesetze/BGB/138.html>. [dostęp: 29.11.2020]; Dominik Bierecki,

dostatecznego rozeznania co do przedmiotu umowy, nie opowiadam się za nowelizacją art. 304 k.k. o tę przesłankę.

Kolejna przesłanka wyzysku, tj. wyzyskanie szczególnej sytuacji kontrahenta, jest zasadniczo regulowana w przepisach art. 388 k.c. i art. 304 § 1 k.k. jednakowo. Wskazuje się, że chodzi o świadomość występującą po stronie wyzyskującego, która stanowi powiązanie przyczynowe dwóch pozostałych przesłanek, a mianowicie szczególnej sytuacji wyzyskanego oraz dysproporcji świadczeń<sup>35</sup>. Niekiedy okoliczność tę określa się świadomym „wykorzystaniem okazji”<sup>36</sup>. Część autorów podaje, że postawa wyzyskującego sprowadza się do posiadania wiedzy, że zawarcie „korzystnej” umowy jest możliwe tylko dzięki szczególnej sytuacji kontrahenta<sup>37</sup>. Niemożliwe jest zatem wyzyskanie drugiej strony niechcący<sup>38</sup>. Komentatorzy art. 304 k.k. podają, że wyzysk może być popełniony umyślnie, chociaż zarówno w zamiarze bezpośrednim, jak i ewentualnym. Nie jest możliwe dopuszczenie się wyzysku nieumyślnie<sup>39</sup>, za czym przemawia znamię „wyzyskania przymusowego położenia”<sup>40</sup>. Według części doktryny wyzysk objęty jest umyślnością o charakterze kierunkowym. Rzekomo sprawca musi działać w celu osiągnięcia korzyści przez wyzyskanie przymusowego położenia pokrzywdzonego<sup>41</sup>. Jednak do znamion wyzysku nie należy działanie w celu osiągnięcia korzyści. Cel działania sprawcy jest irrelevantny prawnie i możliwe jest działanie w celu zrujnowania

---

„Zakaz lichwy w prawie państw Unii Europejskiej” *Pieniądze i Więź*, nr 4 (2015): 93.

- 35 Piotr Machnikowski, *Prawne instrumenty ochrony zaufania przy zawieraniu umowy* (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2010), 136; Zbigniew Radwański, [w:] *System Prawa Cywilnego*, t. III, cz. 1, *Prawo zobowiązań-część szczegółowa*, red. S. Grzybowski (Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Ossolineum, 1976), 387; B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Wady oświadczenia woli w polskim prawie cywilnym* (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1973), 199.
- 36 Por. Witold Czachórski, Adam Brzozowski, Marek Safjan, Elżbieta Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania. Zarys wykładu* (Warszawa: Lexis Nexis, 2009), 156.
- 37 Magdalena Wilejczyk, „Umowy nacechowane wyzyskiem”, [w:] *Współczesne problemy prawa prywatnego, Księga pamiątkowa ku czci profesora Edwarda Gniewka*, red. Jacek Gołaczyński, Piotr Machnikowski (Warszawa: C. H. Beck, 2010), 667.
- 38 Biruta Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Wady oświadczenia woli w polskim prawie cywilnym* (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1973), 198.
- 39 Por. art. 8 k.k.
- 40 Wilk, „Lichwa”, 54.
- 41 Marek, „komentarz do art. 304, nb. 1”.

konkurenta<sup>42</sup>. Gdyby ustawodawca chciał w ten sposób uregulować stronę podmiotową wyzysku, uczyniłby to w sposób jednoznaczny<sup>43</sup>. Kwalifikowanie wyzysku jako przestępstwa umyślnego o charakterze kierunkowym zmniejsza zakres ochrony zapewnianej podmiotom znajdującym się w szczególnej sytuacji, co uznać należy za błędne i niezasadne<sup>44</sup>. Reasumując, charakterystyczne dla wyzysku jest nastawienie do wyzyskania drugiej strony, przy świadomości sytuacji, w której ta się znajduje (świadomie i umyślnie)<sup>45</sup>.

### 3.2.2. Przesłanka obiektywna

Elementem wymagającym szczególnej uwagi z punktu widzenia cywilnoprawnej i karnoprawnej regulacji wyzysku jest obiektywna przesłanka, tj. niewspółmierność świadczeń. Nie budzi wątpliwości, że w obu przypadkach przesłanka ta ma charakter obiektywny, w tym sensie, że na ocenę wartości świadczeń wpływ wywierają wyłącznie okoliczności obiektywne, w szczególności wartość rynkowa dóbr. Przepisy obu regulacji nie znajdują zastosowania do umów pod tytułem darmym, które nie spełniają kryterium odpłatności, a zatem nie sposób doszukiwać się w nich współmierności świadczeń (np. umowa darowizny).

Analizowane przepisy nie określają ani kwotowo, ani procentowo stosunku wzajemnych świadczeń stron<sup>46</sup>. W literaturze przedmiotu z zakresu prawa karnego wskazuje się, że niewspółmierność należy oceniać według stosunków gospodarczych, istniejących w dacie zawierania umowy, opierając

42 Wilk, „Lichwa”, 54.

43 Przykładem może być przepis art. 305 § 1 k.k. (w celu osiągnięcia korzyści majątkowej), który wprost wskazuje na cel działania sprawcy, a także art. 278 § 1 k.k. (w celu przywłaszczenia).

44 Justyn Piskorski, „Inne wybrane przestępstwa gospodarcze”, [w:] *System Prawa Handlowego*, t. X, *Prawo Karne Gospodarcze*, red. Robert Zawłocki (Warszawa: C. H. Beck, 2012), 657-658.

45 Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 8 czerwca 2016 r., II AKa 128/16, LEX nr 2171218.

46 Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 27 listopada 2013 r. I ACA 531/13, O rażącym zawiżeniu zadośćuczynienia można mówić dopiero wtedy – przy pewnym uproszczeniu – gdy ustalone zadośćuczynienie przekracza jego wysokość „o ponad połowę”, sformułowanie to stanowi jedynie określenie pozwalające rozwiewać wątpliwości *in casu*, niż stanowić generalną zasadę. Art. 388 k.c. nie zawiera regulacji analogicznych do rzymskiej instytucji *laesio enormis* (tj. pokrzywdzenia o ponad połowę).

się w głównej mierze na zasadach i praktykach uczciwego obrotu<sup>47</sup>. Zgodnie z wykładnią literalną taka również ocena jest właściwa dla wyzysku w ujęciu cywilnoprawnym, tzn. miarodajnym jest moment zawarcia umowy, a późniejsze zmiany są irrelevantne prawnie i nie wywierają wpływu na ocenę wystąpienia wyzysku. Omawiane regulacje nie zawierają ograniczeń co do rodzaju świadczeń, w tym znaczeniu iż niewspółmierność może przejawiać się zarówno w przypadku świadczeń pieniężnych, jak i niepieniężnych, a nadto świadczeń głównych i ubocznych. Co więcej, jest bez znaczenia dla kogo (dla wyzyskującego czy dla osoby trzeciej) zastrzeżone jest świadczenie, które zobowiązuje się spełnić wyzyskany<sup>48</sup>. Przyjmuje się, że niewspółmierność świadczeń należy badać z uwzględnieniem całokształtu relacji kontraktowych, co wywołuje potrzebę każdorazowego porównywania świadczeń stron zastrzeżonych w umowie<sup>49</sup>. Czasem bowiem okoliczności towarzyszące, również te niewynikające *expressis verbis* z treści czynności prawnej, pozwalają stronom na nakładanie większych ciężarów na drugą stronę stosunku prawnego. Co do zasady, nieekwiwalentność wartości świadczeń utożsamiana jest z głównymi świadczeniami stron<sup>50</sup>. Nie jest to jednak pogląd w pełni przekonujący, ponieważ o równowadze świadczeń bądź jej braku decydować powinien całokształt kontraktu, nie zaś wyłącznie jednostka redakcyjna traktująca o świadczeniach głównych. Zmniejszona wysokość świadczenia głównego może być rekompensowana innymi (dodatkowymi) świadczeniami lub wynikać np. ze zwiększonego ryzyka transakcji, odległych terminów płatności lub spełnienia świadczenia<sup>51</sup>.

W kontekście przewidzianej w art. 388 k.c. stopniowości niewspółmierności świadczeń, wyrażającej się w sformułowaniu „w rażącym stopniu”, zastanawiające jest w jakim stopniu to różnicuje obie regulacje, a w związku z postulowaną potrzebą kompatybilności omawianych przepisów, czy *de*

47 Oktawia Górniok, *Prawo karne gospodarcze. Komentarz* (Toruń: TNOiK, 1997), 80.

48 Chociaż k.k. nie wypowiedza się w tej materii, do takich wniosków prowadzi wykładnia przepisu, por. Jarosław Majewski, „Komentarz do art. 304 kodeksu karnego, nb. 12”, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, t. III, *Komentarz do art. 278-363 k.k.*, wyd. 4, red. Andrzej Zoll (Kra-ków: Zakamycze, 1999).

49 Marcin Wątor, Daria Kucyper, „Analiza komparatystyczna przestępstwa lichwy na gruncie prawa polskiego i amerykańskiego” *Studenckie Zeszyty Naukowe*, nr 32 (2017), 65.

50 Łukasz Węgrzynowski, „Ekwiwalentność świadczeń w orzecznictwie antymonopolowym” *Glosa*, nr 4 (2010): 92.

51 Łukasz Węgrzynowski, *Ekwiwalentność świadczeń w umowie wzajemnej* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2011), 388.

*lege ferenda* pożądane jest wprowadzenie stosownych zmian stanu prawnego. Należy zauważyć, że posłużenie się przez ustawodawcę nieostrym zwrotem o „rażącym” przewyższeniu powoduje, że mamy do czynienia z nieprecyzyjną wartością. Orzecznictwo interpretuje ją jako znaczną, oczywistą, rzucającą się w oczy<sup>52</sup>. W doktrynie i orzecznictwie pojawiają się poglądy (co prawda mniejszościowe) przywołujące konkretne wartości jako stanowiące „rażącą niewspółmierność”, np. przewyższenie wartości świadczenia wzajemnego o połowę<sup>53</sup>. Problem ten jest po części eliminowany przez nowododany art. 388 § 1<sup>1</sup> k.c. statuującym domniemanie rażącego stopnia przewyższenia, w przypadku gdy przewyższenie wartości świadczeń wynosi co najmniej dwukrotność. Trzeba dostrzec, że początkowo również w przepisie regulującym wyzysk w k.k. ustawodawca stopniował niewspółmierność świadczeń, co odbywało się przez zastosowanie kryterium „oczywistości” (por. art. 207 k.k. z 1969 r.<sup>54</sup>). Zakładając racjonalność ustawodawcy, który w art. 304 § 1 k.k. zrezygnował ze stopniowania omawianej przesłanki, nie jest konieczne, aby niewspółmierność świadczenia wyzyskiwanego i zastrzeżonego dla świadczenia wzajemnego była oczywista<sup>55</sup>. Nadal jednak w ocenie niektórych autorów subsydiarność prawa karnego pozwala na sięganie do rażącej

52 Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 22 listopada 2017 r., I ACa 467/17, LEX nr 2467474.

53 Zob. Franciszek Błahuta, „Komentarz do art. 388 kodeksu cywilnego”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. II, red. Zbigniew Resich (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1972), 926; Andrzej Rembieliński, „Komentarz do art. 388 kodeksu cywilnego”, [w:] *Kodeks cywilny z komentarzem*, red. Jan Winiarz (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1980), 335. Miernik ten pojawił się w szczególności w wyr. SN z 19.9.2002 r., II CKN 1090/00, OSNC 2003, Nr 12, poz. 166: „ocena, że sprzedaż przez powodów nieruchomości za cenę w granicach 33–40% ich wartości wolnorynkowej nie stanowi o rażącej dysproporcji świadczeń jest wadliwa, skoro powszechnie uznaje się, że przesłanka ta jest spełniona, jeżeli jedno ze świadczeń stanowi tylko połowę wartości drugiego”. Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 19 kwietnia 2013 r., V ACa 171/13, LEX nr 1345524, Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 18 października 2012 r., I ACa 944/12, LEX nr 1236810, wskazuje, że różnica 30% w stosunku do ustalonej obiektywnie wartości nieruchomości nie jest różnicą ewidentną – „rzucającą się w oczy”.

54 Art. 207 ustawy z dnia 19 kwietnia 1969 r. kodeks karny, kto, wyzyskując przymusowe położenie innej osoby, zawiera z nią umowę nakładającą na nią obowiązek świadczenia oczywiście niewspółmiernego ze świadczeniem wzajemnym, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 5 (Dz.U. z 1969 r., Nr 13, poz. 94 ze zm.).

55 Majewski, „Komentarz do art. 304 kodeksu karnego, nb. 11”.



niewspółmierności świadczeń, o której mowa w art. 388 k.c.<sup>56</sup>. Pogląd ten należy jednak poddać krytyce. Jedynym bowiem argumentem dla posłużenia się na gruncie prawa karnego przesłanką „rażącej” niewspółmierności świadczeń jest to, że w obu aktach (k.c. i k.k.) mamy do czynienia z analogiczną figurą prawną (wyzysk). Należy podkreślić, że w prawie karnym nie jest dopuszczalna wykładnia rozszerzająca, kreująca znamiona czynu, które nie zostały umieszczone w tekście ustawy<sup>57</sup>. Brak wskazania ustawowego znamienia na etapie tworzenia prawa nie może być uzupełniany na etapie jego stosowania. *De lege lata* odwołanie się do cywilistycznego ujęcia niewspółmierności świadczeń jako rażącej wykracza poza językowe brzmienie ustawy karnej i jawi się jako błędne. Jedyną możliwą drogą do zmiany wykładni jest ingerencja ustawodawcy wprowadzająca stosowne kryterium. Z uwagi na postulowaną potrzebę kompatybilności przepisów art. 388 k.c. i art. 304 § 1 k.k. owe kryterium winno przyjąć postać „rażącej” niewspółmierności świadczeń. Niestety taki postulat jest wątpliwy, ponieważ klauzula „rażącej” niewspółmierności świadczeń jako nieostra jest niewłaściwa w związku z funkcją gwarancyjną prawa karnego.

Dodatkowo na tle analizowanej przesłanki obiektywnej wyzysku omówienia wymaga zawężenie stosowania instytucji wyzysku do umów wzajemnych. Na takie wskazuje brzmienie art. 304 § 1 k.k. Chociaż nie zawiera on ograniczeń co do typu, czy charakteru umowy, to wyraźnie stanowi o świadczeniu wzajemnym<sup>58</sup>. Można więc wnioskować, że chodzi o umowy wzajemne, o których mowa w art. 487 § 2 k.c., czyli o umowy dwustronnie zobowiązujące, odpłatne, w których każda ze stron jest zobowiązana do świadczenia (świadczeń) wobec drugiej, stanowiącego odpowiednik tego, co sama otrzymuje<sup>59</sup>. *A contrario* art. 304 § 1 k.k. nie może stanowić podstawy penalizacji wyzyskania przymusowego położenia, np. w odniesieniu do umów niewzajemnych jaką jest m.in. umowa pożyczki<sup>60</sup> (przeciwnie art. 304

56 Kozłowska-Kalisz, Szczekała, „Przestępstwo lichwy”, 64.

57 Materialne elementy czynu muszą być zidentyfikowane w ustawie karnej; por. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 26 listopada 2003 r., SK 22/02 (Dz. U., Nr 206, poz. 2012).

58 Majewski, „Komentarz do art. 304 kodeksu karnego, nb. 5-6”.

59 Zgodnie z aktualnymi poglądami, kluczowa jest więź oddająca zależność świadczenia jednej strony od świadczenia kontrahenta.

60 Zgodnie z przeważającym stanowiskiem doktryny, umowa pożyczki nie ma charakteru wzajemnego, por. Elżbieta Skowrońska-Bocian, „Pożyczka”, [w:] Adam Brzozowski, Jacek Jastrzębski, Maciej Kaliński, Wojciech Kocot, Elżbieta Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania. Część szczegółowa* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2014), 149; jednak nie jest to stanowisko jednolite, gdyż prezentowane są poglądy odmienne, w odniesieniu



§ 2 i 3 k.k., co będzie przedmiotem rozważań w dalszej części opracowania). Z kolei na gruncie art. 388 k.c. ustawodawca nie odwołuje się wprost do świadczeń wzajemnych, aczkolwiek za takim ograniczeniem może przemawiać treść przepisu, w którym ustawodawca posłużył się sformułowaniem „w zamian za”<sup>61</sup>. Co więcej, taki kierunek przybrał projektodawca w nowo-projektowanym art. 388 § 2 k.c.<sup>62</sup> (ten miał otrzymać brzmienie wprost odnoszące się do świadczeń wzajemnych). Nadal jednak w ocenie wielu autorów analizowany przepis może znaleźć zastosowanie do wszystkich umów dwustronnie zobowiązujących, bez ograniczania jego stosowania wyłącznie do umów wzajemnych<sup>63</sup>. To stanowisko pozostaje w zgodzie z wykładnią funkcjonalną, ponieważ zapewnia szersze zastosowanie wyzysku, a zatem większy zasięg ochrony. Przedstawione wątpliwości mogą mieć duży wydźwięk w praktyce, tj. w zakresie dopuszczalności powoływania obu regulacji w jednym stanie faktycznym. Potwierdza to potrzebę uporządkowania przez ustawodawcę obowiązujących przepisów.

### 3.3. Procedowanie i sankcja na podstawie art. 388 k.c. a art. 304 § 1 k.k.

Dopełnieniem przeprowadzonych dotychczas rozważań jest relacja art. 388 k.c. a art. 304 § 1 k.k. w kontekście ich faktycznego zastosowania, w tym przewidzianej przez ustawodawcę sankcji. Warto rozpocząć od wskazania, że powołanie się na przepis art. 388 k.c. uzależnione jest od inicjatywy strony wyzyskanej, natomiast postępowanie z art. 304 § 1 k.k. wszczynane jest z urzędu (jako występki ścigany z oskarżenia publicznego). Nie jest

---

do pożyczki odpłatnej – por. Maciej Lemkowski, „Oprocentowanie jako świadczenie wzajemne” *Państwo i Prawo*, nr 1 (2005): 29 i n.

- 61 Andrzej Olejniczak, „Komentarz do art. 388 kodeksu cywilnego, nb. 2”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, *Zobowiązania – część ogólna*, red. Andrzej Kidyba (LEX 2014); Czesława Żuławska, „Komentarz do art. 388 kodeksu cywilnego, nb. 1”, [w:] *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, t. I-II, red. Gerard Bieniek, (Warszawa: Lexis Nexis, 2011).
- 62 Artykuł 388 § 2 k.c. proponowany w projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks cywilny, brzmi: Jeżeli wartość świadczenia jednej ze stron w chwili zawarcia umowy przewyższa dwukrotnie wartość świadczenia wzajemnego, domniemywa się, że przewyższa je w stopniu rażącym. <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12338855/12725872/12725873/dokument468411.pdf>. [dostęp: 13.03.2021], ostateczna nowelizacja art. 388 k.c. przybrała na etapie prac legislacyjnych inne brzmienie.
- 63 Tak Piotr Machnikowski, „Komentarz do art. 388 kodeksu cywilnego, nb. 2”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Edward Gniewek, Piotr Machnikowski (Warszawa: C. H. Beck, 2019); Gutowski, „Komentarz do art. 388 kodeksu cywilnego, nb. 31”.

zatem *de lege lata* konieczny wniosek pokrzywdzonego (wyzyskanego) o możliwości popełnienia czynu zabronionego. Poza tym, skoro postępowanie na podstawie art. 304 § 1 k.k. wszczynane jest z urzędu, można podnieść, że w przypadku uwzględnienia powództwa opartego na podstawie art. 388 k.c. na sądach „cywilnych” ciąży obowiązek wynikający z art. 304 § 2 kodeksu postępowania karnego<sup>64</sup>, tj. niezwłocznego zawiadomienia organów ścigania o popełnieniu przestępstwa<sup>65</sup>. Ten tryb ścigania chroni podmiot wyzyskany, jest też adekwatny dla rangi naruszonych dóbr i chronionych interesów.

Z punktu widzenia procesowego nie ma przeszkód formalnych, aby równolegle toczyły się dwa oddzielne i niezależne postępowania, tj. jedno wszczęte na podstawie art. 388 k.c. oraz drugie na podstawie art. 304 § 1 k.k. Choć w takiej sytuacji wydaje się zasadne, że postępowanie wszczęte na podstawie art. 388 k.c. powinno ulec zawieszeniu zgodnie z art. 177 § 1 pkt 4 k.p.c.<sup>66</sup>, tj. do czasu ustalenia w drodze karnej czynu wywierającego wpływ na rozstrzygnięcie sprawy cywilnej.

W ramach prowadzonych rozważań można ponadto wskazać na sytuację, gdy wydany został wyrok sądu cywilnego (prawomocny), zaś postępowanie karne jako wszczęte, toczy się (tzn. wyrok sądu karnego nie został jeszcze wydany). Wówczas wyrok sądu cywilnego wywiera skutki w nim wskazane, a konkretnie skutek konstytutywny kształtujący od chwili uprawomocnienia się treść stosunku prawnego łączącego strony poprzez wyrównanie wartości świadczeń bądź unieważnienie umowy<sup>67</sup>. Z uwagi na treść przepisu art. 8 § 2 k.p.k. sąd karne jest w takiej sytuacji związany prawomocnym rozstrzygnięciem, nie może zatem pominąć wyroku sądu cywilnego

64 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz. U. z 2021 r., poz. 534 ze zm. – dalej k.p.k.).

65 Por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 12 lutego 2008 r., WA 1/08, LEX nr 346745, zgodnie z którym powstanie obowiązku zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa uzależnione jest od dwóch przesłanek, tj. istnienia okoliczności wskazujących na popełnienie przestępstwa ściganego z urzędu oraz – „dowiedzenia się” przez funkcjonariuszy instytucji o popełnieniu przestępstwa. Przy czym „dowiedzenie się” powinno nastąpić w związku z prowadzoną przez instytucję działalnością, a osoby działające w ramach instytucji państwowej muszą mieć świadomość, że rzeczywiście zostało popełnione przestępstwo.

66 Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 30 stycznia 2020 r., I ACa 716/19, LEX nr 2937474.

67 Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 13 marca 2018 r. VI ACa 1698/16, LEX nr 2516063.

uwzględniającego powództwo oparte na podstawie art. 388 k.c.<sup>68</sup>. W takiej sytuacji czynność prawna została wzruszona (jej treść została zmieniona lub została całkowicie unieważniona – skutki prawne zostały zniesione), a sąd karny orzekł będzie jedynie w zakresie sankcji karnej. W pewnym sensie wyrok sądu cywilnego stanowi rodzaj prejudykatu, rozstrzygający okoliczność wyzyskania kontrahenta. Z inną sytuacją mamy do czynienia, gdy postępowanie karne zakończyło się prawomocnym wyrokiem karnym skazującym, zaś postępowanie cywilne jest w trakcie. W takim układzie, z zastrzeżeniem że podstawę faktyczną wyroku stanowi wyzyskanie przymusowego położenia<sup>69</sup>, zgodnie z art. 11 k.p.c. sąd cywilny jest związany takim wyrokiem. Biorąc pod uwagę powyższe można stwierdzić, że obowiązujące przepisy proceduralne pozwalają na uwzględnienie możliwości pluralistycznego procedowania opartego na obu podstawach, gdyż wyrok zapadły później winien uwzględniać wcześniejszy. Komplikacje teoretycznoprawne pojawiają się w przypadku zakończenia danego postępowania – czy to cywilnoprawnego, czy karnoprawnego – w związku z problematyką sankcji materialnoprawnej na gruncie prawa cywilnego. Wydaje się bowiem, że na skutek wydania wyroku skazującego na podstawie art. 304 § 1 k.k., czynność prawna jako sprzeczna z prawem powinna być nieważna (art. 58 § 1 k.c.). Taki wniosek nasuwa się w związku z treścią art. 58 § 1 k.c. Wskazany przepis nie statuuje bowiem ograniczenia stwierdzenia nieważności czynności prawnej wyłącznie do ustawy prywatnoprawnej. Tymczasem w art. 388 k.c. ustawodawca wprowadza sankcję wzruszalności konstytutywnym orzeczeniem sądu. Mamy więc do czynienia z *lex specialis*, czyli wyłączeniem stosowania art. 58 § 1 k.c.<sup>70</sup>. Orzecznictwo wskazuje, że nie ma automatycznego przełożenia penalizacji na podstawie przepisów k.k. na nieważności czynności prawnej na podstawie art. 58 § 1 k.c., gdyż nie można stawiać znaku równości pomiędzy przestępczością czynu a nieważnością czynności prawnej<sup>71</sup>; z drugiej strony wskazuje się, że dokonanie czynności prawnej w sposób wskazujący na popełnienie przestępstwa może *in casu* świadczyć o nieważności czynności prawnej (art.

---

68 Zgodnie z wyrokiem Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 7 sierpnia 2013 r., II AKa 206/13, LEX nr 1366148, za orzeczenie konstytutywne można uznać takie, które wywołuje skutek prawotwórczy w postaci całkowitej lub częściowej zmiany dotychczasowego stanu prawnego.

69 Niedoświadczenie lub niedołęstwo nie są objęte penalizacją art. 304 k.k.

70 Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 30 stycznia 2020 r., I ACa 716/19, LEX nr 2937474, wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 15 grudnia 2016 r., I ACa 1035/16, LEX nr 2340289, por. Bierecki, „Regulacja prawna wyzysku”, 31-32.

71 Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 16 listopada 2012 r., I ACa 514/12, LEX nr 1298997.

58 § 1 k.c.)<sup>72</sup>. Wobec tego należy stanąć na stanowisku, że sankcja z art. 388 k.c. musi znaleźć pierwszeństwo przed inną sankcją, w tym wynikającą z regulacji penalnej<sup>73</sup>. Argumentem, który przemawia za takim rozstrzygnięciem, jest fakt, iż przepisom karnym przyświeca inny cel niż regulacjom cywilnoprawnym<sup>74</sup>. Pierwsze służą wymierzaniu sankcji karnych osobom popełniającym czyny zabronione, drugie – przywróceniu równowagi kontraktowej i zapewnieniu jej zgodności z porządkiem prawnym. Szczególna sankcja obowiązuje w całym okresie istnienia przesłanek wyzysku, a więc upływ czasu z art. 388 § 2 k.c. sprawia, że czynność nie podlega wzruszeniu, tj. po tym okresie powoływanie się na nieważność czynności prawnej nie jest możliwe. Przeciwna wykładnia stałaby w sprzeczności z regułą *lex specialis derogat legi generali*, a w ten właśnie sposób kwalifikowana jest zależność pomiędzy art. 388 k.c. a art. 58 k.c.

Brak spójności przepisów art. 388 k.c. i art. 304 § 1 k.k. w zakresie sankcji na gruncie cywilnoprawnym prowadzi do tego, iż odpowiedzialność na podstawie k.k. można ponieść za zachowanie „ulegalnione” i nieobarczone już sankcją na gruncie prawa cywilnego. Ma to miejsce, gdy upłynie termin do wystąpienia z żądaniem wyrównania wartości świadczeń lub unieważnienia umowy (art. 388 k.c.)<sup>75</sup>, zaś karalność czynu jest w dalszym ciągu możliwa (art. 101 § 1 pkt 4 k.k.). Zgodnie z ustawą karną, w tym okresie nastąpić musi wszczęcie postępowania, choćby w fazie *in rem*<sup>76</sup>, co wydłuży dopuszczalny czas wyrokowania o kolejne 10 lat (art. 102 k.k.). Konsekwencją

72 Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 17 listopada 2016 r., I ACa 728/16, LEX nr 2188832.

73 Dominik Bierecki, „Czynność prawna podjęta w celu przestępczym – próba określenia konstrukcji prawnej” *Palestra*, nr 10 (2019): 53-54, 49, wskazuje, że w przypadku popełnienia czynu zabronionego stypizowanego w art. 304 k.k. umowa zastrzegająca świadczenie niewspółmierne ze świadczeniem wzajemnym powinna być oceniana według art. 388 § 1 k.c., nie zaś według art. 58 § 1 lub 2 k.c. Zdaniem tegoż autora czynność prawna podjęta w celu przestępczym będzie bezwzględnie nieważna z uwagi na obejście ustawy karnej.

74 Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 16 listopada 2012 r., I ACa 514/12, LEX nr 1298997.

75 Zgodnie z nowym stanem prawnym, uprawnienie domagania się zmniejszenia swego świadczenia lub zwiększenia należnego stronie umowy świadczenia albo unieważnienia umowy wygasają z upływem lat trzech od dnia zawarcia umowy, a jeżeli stroną umowy jest konsument – z upływem lat sześciu (art. 388 § 2 k.c.).

76 Andrzej Zoll, Szymon Tarapata, „komentarz do art. 102 kodeksu karnego, nb. 2”, [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Tom I. Część II. Komentarz do*

takiego stanu rzeczy jest możliwość poniesienia odpowiedzialności karnej, w sytuacji, gdy w danym momencie czynność prawna ma już przymiot niewzruszalnej (na skutek upływu terminu z art. 388 § 2 k.c.). Przedstawiona niespójność ma jednak wymiar pozorny i jest eliminowana przez formalny charakter występku wyzysku, co sprawia, że penalizowane jest samo zawarcie umowy jako czynność zmierzająca do wyzyskania kontrahenta. Wywołanie skutków w postaci rzeczywistego wyzyskania nie jest niezbędne.

#### 4. O braku spójności wyzysku w kontekście nowelizacji art. 304 k.k.

Analiza przepisów regulujących wyzysk w k.c. i w k.k. nie może odbyć się bez zwrócenia uwagi na nowelizację art. 304 k.k. dokonaną ustawą z dnia 14 maja 2020 r. o zmianie niektórych ustaw w zakresie działań osłonowych w związku z rozprzestrzenieniem się wirusa SARS-CoV-2. Jak wskazano na wstępie, na mocy wskazanej ustawy do art. 304 k.k. dodane zostały § 2 i 3, których treść ma niewiele wspólnego z tradycyjnie ujmowaną instytucją wyzysku.

Pierwszą dostrzegalną różnicą w porównaniu do spostrzeżeń dokonanych na gruncie art. 388 k.c. i 304 § 1 k.k. jest krąg podmiotowy, do którego zastosowanie znajdują art. 304 § 2 i 3 k.k. W związku ze sformułowaniem przepisów („kto”) podmiotem czynów w nich zabronionych może być każda osoba zdolna do odpowiedzialności karnej<sup>77</sup>. Niektórzy wskazują jednak, że sprawcą czynu może być wyłącznie przedsiębiorca, co wynika z faktu, że przepisy chronią interes majątkowy konsumenta<sup>78</sup>. Przywołana rozbieżność interpretacyjna wymaga komentarza. Po pierwsze ustawodawca konstruuje przestępstwo jako powszechne, posługując się sformułowaniem „kto” – bez jego dookreślenia, że chodzi o przedsiębiorcę. Po drugie, ustawowe wskazanie, że penalizowane jest żądanie zapłaty odsetek lub innych kosztów w zamian za udzielone osobie fizycznej świadczenie pieniężne wynikające z umowy pożyczki, kredytu lub innej umowy, której przedmiotem jest udzielenie takiego świadczenia z obowiązkiem jego zwrotu, niezwiązanej bezpośrednio z działalnością gospodarczą lub zawodową tej osoby, nie wskazuje, że chodzi o domaganie się kwoty od konsumenta. Jak bowiem wiadomo, cechą konstytutywną definicji konsumenta (art. 22<sup>1</sup> k.c.) jest zawarcie umowy z przedsiębiorcą. Tymczasem ustawodawca wskazuje jedynie, że zabronione jest domaganie się tych świadczeń od osoby fizycznej, która zawarła

---

*art. 53-116, red. Włodzimierz Wróbel, Andrzej Zoll, red. Alicja Grześkowiak, Krzysztof Wiak (Warszawa: Wolters Kluwer, 2016).*

77 Małgorzata Gałązka, „Komentarz do art. 304 kodeksu karnego, nb. 11”, [w:] *Kodeks karny. Komentarz* (Warszawa: C. H. Beck, 2021).

78 Tomasz Oczkowski, „Komentarz do art. 304 kodeksu karnego, nb. 4”, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. Violetta Konarska-Wrzošek (Warszawa: Wolter Kluwer, 2020).

umowę niezwiązaną bezpośrednio z działalnością gospodarczą lub zawodową tej osoby. Podkreślić należy, że ustawa nie wskazuje, że świadczenie ma wynikać z umowy zawartej z przedsiębiorcą. Co prawda w literaturze wskazuje się, że chodzi o świadczenia wynikające z kontraktów regulowanych ustawą o kredycie konsumenckim<sup>79</sup>, o kredycie hipotecznym oraz o nadzorze nad pośrednikami kredytu hipotecznego i agentami<sup>80</sup> oraz o odwróconym kredycie hipotecznym<sup>81</sup>, jednak wnioski takie nie wynikają z ustawy. Przywołane ustawy wskazywane są w uzasadnieniu do projektu ustawy<sup>82</sup>, jednak uzasadnienie nie stanowi źródła prawa i nie może być brane w wiążący sposób przy wykładni ustawy. Tym bardziej że art. 304 § 3 k.k. odwołuje się do odsetek maksymalnych za opóźnienie, nie formułując ograniczenia do wyżej wymienionych ustaw. Ponadto, do wykładni, zgodnie z którą krąg podmiotowy nie jest ograniczony do przedsiębiorcy i konsumenta, uprawnia zmiana tytułu rozdziału XXXVI k.k.<sup>83</sup>. W obecnym brzmieniu wskazany rozdział k.k. odwołuje się zarówno do przestępstw przeciwko obrotowi gospodarczemu i interesom majątkowym w obrocie cywilnoprawnym. Rozróżnienie w tytule, uczynione co prawda w związku z dodaniem art. 306a k.k., nie może być postrzegane incydentalnie w związku z dodanym przepisem, lecz musi wywierać wpływ na wykładnię wszystkich przepisów zawartych w rozdziale (gdy jest to prawnie możliwe). Literalne brzmienie przepisów nie prowadzi zatem do wniosku zawężającego wykładnię wyłącznie do ochrony praw konsumentów. Brak również argumentów systemowych oraz jednoznacznych przesłanek funkcjonalnych.

Drugą różnicą między tradycyjnie ujmowanym wyzyskiem a treścią art. 304 § 2 i 3 k.k. jest penalizacja zachowania w oderwaniu (niezależnie) od stanu pokrzywdzonego, np. jego przymusowego położenia. Przesłanki subiektywne – tak po stronie pokrzywdzonego, jak i sprawcy – są na gruncie

---

79 Ustawa z dnia 12 maja 2011 r. o kredycie konsumenckim (Dz. U. z 2019 r. poz. 1083).

80 Ustawa z dnia 23 marca 2017 r. o kredycie hipotecznym oraz o nadzorze nad pośrednikami kredytu hipotecznego i agentami (Dz. U. poz. 819, ze zm.).

81 Ustawa z dnia 23 października 2014 r. o odwróconym kredycie hipotecznym (Dz. U. z 2016 r., poz. 786).

82 Uzasadnienie do projektu ustawy o zmianie niektórych ustaw w zakresie działań osłonowych w związku z rozprzestrzenianiem się wirusa SARS-CoV-2. <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/C684B92443AA2086C1258558002D9D50/%24File/344.pdf>. [dostęp: 29.03.2021].

83 Ustawa z dnia 15 marca 2019 r. o zmianie ustawy – Prawo o ruchu drogowym oraz ustawy – Kodeks karny (Dz. U. poz. 870).



art. 304 § 2 i 3 k.k. bez znaczenia, podczas gdy występują w ujęciu art. 304 § 1 k.k., a co więcej stanowią podstawę regulacji cywilistycznej<sup>84</sup>.

Następną istotną odmiennością art. 304 § 2 i 3 k.k. jest wskazanie w treści przepisu skonkretyzowanej przesłanki obiektywnej (niewspółmierności świadczeń). Ustawodawca przewidział bowiem konieczność określenia w ustawie odsetek/kosztów, o których mowa w przepisie<sup>85</sup>. Oznacza to z jednej strony, że ustawowe określenie maksymalnej wysokości kosztów pozaodsetkowych pozwala na ustalenie przekroczenia dopuszczalnej wysokości, z drugiej zaś strony – wskazanie maksymalnej wysokości w innym akcie niż ustawa (np. rozporządzenie, obwieszczenie), powoduje ten sam efekt co brak określenia<sup>86</sup>.

Kolejną dostrzegalną i wywołującą zastrzeżenia różnicą art. 304 § 2 i 3 k.k. w porównaniu do art. 388 k.c. i art. 304 § 1 k.k. jest wyłączenie spod regulacji sytuacji, w której świadczenie jest zastrzeżone dla osoby trzeciej. Literalne brzmienie przepisu wskazuje, że sprawca czynu stypizowanego w art. 304 § 2-3 k.k. winien kierować żądanie do osoby, której udzielono świadczenia pieniężnego, gdyż to ta osoba uzyskać ma świadczenie pieniężne<sup>87</sup>. Takie ujęcie ustawowych znamion zawęża zastosowanie przepisu, przez co może stanowić podstawę do uwalniania się od odpowiedzialności.

W końcu zastanawiające jest także przyjęte w omawianych przepisach rozstrzygnięcie w zakresie wzajemności świadczeń stron. Jak zauważono art. 304 § 1 k.k. nie może stanowić podstawy penalizacji w odniesieniu do umów niewzajemnych, w tym m.in. umowy pożyczki, o której wprost stanowi ustawodawca w art. 304 § 2 i 3 k.k.

84 Niekwiwalentność świadczeń nie jest i nie może być stygmatyzowana, jeżeli nie jest konsekwencją stanów wpływających na swobodę uczestnika obrotu.

85 Przykłady ustaw określających wysokość odsetek/kosztów wskazane zostały już w uzasadnieniu do projektu ustawy z dnia 14 maja 2020 r., zob. przypisy 73-75. Także ustawa z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych, tj. Dz.U.2020.1842, której art. 8d ust 3 stanowi, że pozaodsetkowe koszty kredytu konsumenckiego nie mogą być wyższe od 45% całkowitej kwoty kredytu, ; por.. uzasadnienie projektu ustawy z dnia 14 maja 2020 r. o zmianie niektórych ustaw w zakresie działań osłonowych w związku z rozprzestrzenieniem się wirusa SARS-CoV-2. <http://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=344>. [dostęp: 12.09.2020].

86 Jacek Potulski, „Komentarz do art. 304 kodeksu karnego, nb. 15”.

87 Jacek Potulski, „Komentarz do art. 304 kodeksu karnego, nb. 15”.



Powyższe uwagi dowodzą, że przepisy art. 304 § 2-3 k.k. nie stanowią logicznej i spójnej całości z art. 304 § 1 k.k., odbiegając również od cywilnoprawnego ujęcia wyzysku. Przy takim ukształtowaniu znamion czynów zabronionych art. 304 § 2-3 k.k. zasadnym byłoby zamieszczenie stosownej regulacji w osobnej jednostce redakcyjnej kodeksu, dla której właściwym miejscem wydaje się Rozdział XXXV Przesłanki przeciwko mieniu, np. jako art. 286a k.k. (nowoutworzony) składający się z § 1 i 2, stanowiących odpowiednik obecnych § 2 i 3. Wprowadzoną regulację, co do zasady słuszną, należy postrzegać jako częściową i nierealizującą stawianych jej celów oraz wadliwą doktrynalnie. Można odnieść wrażenie, że za czym dodatkowo przemawia szczególny czas wprowadzenia regulacji, a mianowicie wprowadzanie działań osłonowych w związku z rozprzestrzenianiem się wirusa SARS-CoV-2, stanowiący przyczynę nowelizacji, że art. 304 § 2-3 k.k. został wprowadzony w pośpiechu. Świadczą o tym nie tylko omówione rozbieżności względem tradycyjnego ujęcia wyzysku, ale nadto fakt, że ustawodawca nie skorzystał z okazji dokonania całościowej nowelizacji art. 304 k.k. (np. objęcia treścią § 1 wyzyskania niedoświadczania i niedoświetła, doprecyzowania kryterium niewspółmierności świadczenia, co spowodowałoby doprecyzowanie ustawowych znamion wyzysku).

## **5. Podsumowanie**

Przeprowadzone rozważania dowodzą, że przepisy art. 388 k.c. i art. 304 k.k. nie są zsynchronizowane, co w szerokiej perspektywie przejawia się w kręgu podmiotowym, katalogu przesłanek subiektywnych, określeniu przesłanki obiektywnej, procedowaniu i sankcji stosowania obu regulacji. Ustawodawca nie tylko nie dostrzega wykazanych odmienności, ale działa bez przemyślenia i pogłębia te odmienności, o czym świadczy rezultat nowelizacji przepisu art. 304 k.k. (dokonanej w oderwaniu od tradycyjnego ujęcia wyzysku). Obowiązujące przepisy prowadzą do sytuacji, w której stan faktyczny wpisuje się w wyzysk na gruncie art. 388 k.c., ale już nie na gruncie art. 304 k.k. bądź odwrotnie, np. czynność prawna dokonana w warunkach wyzysku przez osobę niedoświadczoną jest wzruszalna, podczas gdy nie stanowi ona czynu zabronionego; niewspółmierność świadczenia determinuje o penalizacji czynu zabronionego, podczas gdy nie zachodzi rażąca niewspółmierność, zatem czynność prawna nie jest wzruszalna. Szczególnym przypadkiem jest sytuacja, gdy z uwagi na upływ terminu z art. 388 § 2 k.c. (również w nowym brzmieniu) czynność prawna jest w pełni skuteczna i niewzruszalna, podczas gdy karalność przestępstwa jeszcze nie ustała (art. 304 § 1 k.k.).

Regulacja taka sprzeczna jest z oczekiwaniem wzbudzania zaufania do prawa i jego ochronnej funkcji<sup>88</sup>.

Ustawodawca jest jeden. Tak samo jedna jest instytucja wyzysku, chociaż regulowana na płaszczyźnie dwu dziedzin prawa. Wykazane w publikacji nieścisłości powinny być wyeliminowane, a przepisy k.c. i k.k. kompatybilne. W konwencji przeprowadzonych rozważań i postawionych postulatów na uwagę zasługuje wypowiedź Michała Chajdy. Celem oddania myśli Autora cytuję obszerny fragment: „Oprócz regulacji cywilnoprawnej w ramach spójnego systemu źródeł prawa należy pamiętać także o innych przepisach o funkcji ochronnej. Najlepszym przykładem tego typu regulacji są przepisy o przestępstwie lichwy, które są zawarte w kodeksie karnym. Komplementarne traktowanie przepisów kodeksu cywilnego i kodeksu karnego pozwoli w przyszłości na lepsze osiągnięcie zapomnianej moim zdaniem funkcji ochronnej całego systemu prawa, który ma eliminować z obrotu cywilnoprawnego różnego rodzaju zachowania, które są oceniane przez ustawodawcę jako patologiczne. Temu wspólnemu celowi służą z jednej strony przepisy kodeksu karnego o lichwie, a z drugiej strony – przepisy kodeksu cywilnego o odsetkach maksymalnych, wyzysku czy sprzeczności z zasadami współżycia społecznego.

Nie może bowiem wystąpić sytuacja, że kodeks cywilny dopuszczałby zachowania, które z punktu widzenia na przykład kodeksu karnego byłyby zakazane jako przestępcze. Byłoby to sprzeczne z założeniem racjonalności ustawodawcy i nie służyłoby zaufaniu adresatów norm do państwa i do prawa”.

## Bibliografia

- Bierecki Dominik, „Czynność prawna podjęta w celu przestępczym – próba określenia konstrukcji prawnej” *Palestra*, 10 (2019): 48-60.
- Bierecki Dominik, „Regulacja prawna wyzysku. Uwagi *de lege lata* oraz *de lege ferenda*” *Rejent*, 7 (2015): 21-37.
- Bierecki Dominik, „Zakaz lichwy w prawie państw Unii Europejskiej” *Pieniądże i Więź*, nr 4 (2015): 89-100.
- Błahuta Franciszek, „Komentarz do art. 388 kodeksu cywilnego”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. II, red. Zbigniew Resich (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1972).
- Chajda Michał, „Problemy uregulowania kodeksowego zobowiązań pieniężnych”, [w:] *50 lat kodeksu cywilnego. Perspektywy rekodyfikacji*, red. Piotr Stec, Mariusz Załucki. LEX 2015.

---

88 Michał Chajda, „Problemy uregulowania kodeksowego zobowiązań pieniężnych”, [w:] *50 lat kodeksu cywilnego. Perspektywy rekodyfikacji*, red. Piotr Stec, Mariusz Załucki (LEX 2015).

- Czachórski Witold, Adam Brzozowski, Marek Safjan, Elżbieta Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania. Zarys wykładu*. Warszawa, Lexis Nexis, 2009.
- Frąckowiak Kamil, „Granice kryminalizacji przestępstwa wyzysku kontrahenta (konsumenta) z art. 304 § 2 i 3 Kodeksu karnego” *Studia Prawnoustrojowe*, 50 (2020):107-119.
- Gałązka Małgorzata, „Komentarz do art. 304 kodeksu karnego”, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. 7, red. Alicja Grześkowiak, Krzysztof Wiak. Warszawa: C. H. Beck, 2021 (wersja on-line).
- Górniok Oktawia, *Prawo karne gospodarcze. Komentarz*. Toruń: TNOiK, 1997.
- Grebieniow Andrzej, „Komentarz do art. 388 kodeksu cywilnego”, [w:] *Kodeks Cywilny. Komentarz. Zobowiązania*, red. Karol Osajda. Legalis 2020.
- Gutowski Maciej, „Komentarz do art. 388 kodeksu cywilnego, nb. 11”, [w:] *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 353–626*, red. Maciej Gutowski. Warszawa: C. H. Beck, 2019 (wersja on-line).
- Gutowski Maciej, „Nieważność i inne przypadki wadliwości czynności prawnych w kontekście odpowiedzialności karnoprawnej” *Państwo i Prawo*, z. 9 (2004): 70-83.
- Kozłowska-Kalisz Patrycja, Agnieszka Szczekalska, „Przestępstwo lichwy (w świetle badań empirycznych)” *Prawo w działaniu, Sprawy karne*, nr 18 (2014): 61-104.
- Lemkowski Maciej, „Oprocentowanie jako świadczenie wzajemne” *Państwo i Prawo*, nr 1 (2005): 29-43.
- Lewandowski Paweł, „O definicji przedsiębiorcy i działalności gospodarczej po wejściu w życie ustawy – prawo przedsiębiorców” *Palestra*, nr 1-2 (2019).
- Lewaszkiwicz–Petrykowska Biruta, *Wady oświadczenia woli w polskim prawie cywilnym*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1973.
- Łabuda Grzegorz, „Komentarz do art. 304 kodeksu karnego”, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, red. Jacek Giezek. LEX, 2014.
- Machnikowski Piotr, „Komentarz do art. 388 kodeksu cywilnego”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Edward Gniewek, Piotr Machnikowski. Warszawa: C. H. Beck 2019.
- Machnikowski Piotr, *Prawne instrumenty ochrony zaufania przy zawieraniu umowy*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2010.
- Majewski Jarosław, „Komentarz do art. 304 kodeksu karnego”, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, t. III, *Komentarz do art. 278-363 k.k.*, wyd. 4, red. A. Zoll. Kraków: Zakamycze, 1999.
- Marek Andrzej, *Kodeks karny. Komentarz*. LEX, 2010.

- Oczkowski Tomasz, „Komentarz do art. 304 kodeksu karnego”, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. 3, red. Violetta Konarska-Wrzosek. Warszawa: Wolters Kluwer, 2020.
- Olejniczak Andrzej, „Komentarz do art. 388 kodeksu cywilnego”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, *Zobowiązania – część ogólna*, wyd. 2, red. Andrzej Kidyba. LEX 2014.
- Piskorski Justyn, „Inne wybrane przestępstwa gospodarcze”, [w:] *System Prawa Handlowego*, t. X, *Prawo Karne Gospodarcze*, red. Robert Zawłocki. Warszawa: C. H. Beck, 2012 (wersja on-line).
- Potulski Jakub, „komentarz do art. 304 kodeksu karnego”, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. Ryszard Stefański. Warszawa: C. H. Beck, 2015 (wersja on-line).
- Radwański Zbigniew, [w:] *System Prawa Cywilnego*, t. III, cz. 1, *Prawo zobowiązań-część szczegółowa*, red. Stefan Grzybowski. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Ossolineum, 1976.
- Rembieniński Andrzej, „Komentarz do art. 388 kodeksu cywilnego”, [w:] *Kodeks cywilny z komentarzem*, red. Jan Winiarz. Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze, 1980.
- Skowrońska-Bocian Elżbieta, „Pożyczka”, [w:] Adam Brzozowski, Jacek Jastrzębski, Maciej Kaliński, Wojciech Kocot, *Zobowiązania. Część szczegółowa*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2014.
- Wątor Marcin, Daria Kucyper, „Analiza komparatystyczna przestępstwa lichwy na gruncie prawa polskiego i amerykańskiego” *Studenckie Zeszyty Naukowe*, z. 32 (2017): 61-74.
- Węgrzynowski Łukasz, *Ekwiwalentność świadczeń w umowie wzajemnej*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2011.
- Węgrzynowski Łukasz, „Ekwiwalentność świadczeń w orzecznictwie antymonopolowym” *Glosa*, nr 4 (2010): 86-96.
- Wilejczyk Magdalena, „Umowy nacechowane wyzyskiem”, [w:] *Współczesne problemy prawa prywatnego, Księga pamiątkowa ku czci profesora Edwarda Gniewka*, red. Jacek Gołaczyński, Piotr Machnikowski. Warszawa: C. H. Beck, 2010.
- Wilk Leszek, „Lichwa”, [w:] *Ochrona prawna obrotu gospodarczego*, red. Stanisława Kalus. Strony 1-498. Warszawa: Lexis Nexis, 2011.
- Zalewski Wojciech, „Przestępstwo lichwy”, [w:] *System Prawa Karnego, Przestępstwa przeciwko mieniu i gospodarcze*, t. IX, red. Robert Zawłocki. Warszawa: C. H. Beck, 2011 (wersja on-line).
- Zawłocki Robert, *Prawo karne gospodarcze*. Warszawa: C. H. Beck, 2007.
- Zoll Andrzej, Tarapata Szymon, „komentarz do art. 102 kodeksu karnego”, [w:] *Kodeks karny. Część ogólna*, t. I, cz. 2, *Komentarz do art. 53-116*, wyd. 5, red. Włodzimierz Wróbel, Andrzej Zoll. wersja on-line, Warszawa: Wolters Kluwer, 2016.

Żuławska Czesława, „Komentarz do art. 388 kodeksu cywilnego”, [w:] *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, t. I-II, red. Gerard Bieniek. Warszawa: Lexis Nexis 2011 (wersja on-line).



This article is published under a Creative Commons Attribution 4.0 International license.

For guidelines on the permitted uses refer to <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode>